

ՄԱՏԵՆԱԴՈՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

ԱՐԵՎԻԷԼ ԻՐ ԲՈՑԵՆԻՆ ՄԷՋ, (Ա. ԹԵՐ-
գիդաբեան), 89, Էջմ 246: Տպգր. ՏԵՐ Յակոբեան,
Բաքի, 1938:

Կարգացուելիք բայց մանաւանդ ինք-
զինքը կարգացնող գիրք մըն է այս սիրուն
հատորը: ոչ միայն որովհետեւ անոր նիւթը
առնուած է կեանքէն՝ իր դարուն ամենէն
մեծարժէք Հայերէն մէկուն և ամենէն սի-
րելիին, որ իրիմեան Հայրիկն է, այլ նաև
որովհետեւ գրուած է անիկա զգացումով և
զատուածութեամբ հաւասարապէս. այսինքն
սիրազեղ հայրենակիցի գործովով և իրերն
ու գործերը ըմբռնող ժամանակակիցի և ա-
կանատեսի հասկցողութեամբ:

Ուսումնասիրութիւն մը կամ զրական
ձեռնարկ մը չէ ան. հեղինակը ո՛չ թէ այդ-
պիսի մատչութենէ մըն է որ տարուած
կ'երեւի իր այս էջերուն վրայ, այլ այն զի-
տակցութենէն աւելի՝ թէ ունի իր սրտին և
յիշատութեան մէջ կարեւոր գիծեր և նիւթեր այդ
պաշտելի անձին ներքին կեանքէն, որոնք
չուզեր որ իրեն հետ կորսուին ի վերջոյ: Ու
պէտք է խոստովանիլ թէ ա՛յս տեսակէտով
նոյն իսկ՝ այս հրատարակութեամբ ծառա-
յութիւն մըն է որ կը մատուցանէ ան պատ-
մութեան և արդարութեան միանգամայն:

Շատ են իրիմեան Հայրիկի կեանքին
երեսները, ոչ միայն իր հոգեւորականի,
գործիչի, վարժապետի, մտաւորականի,
բանաստեղծի շնորհներուն թուովը, այլ
նաև իր գործունէութեան զանազան հան-
գրուանները հանգիստացած վայրերովը, ու-
րոնց ամէն մէկին մէջ Մեծ Հայը մեծա-
գործութեան յիշատակներով և յաւերժա-
ցած: Պր. Թէրզիպաշեան այս վերջիններէն
մէկուն մէկ մասն է միայն որ նկատուի կ'առ-
նէ այս գիրքով, Վանայ Առաջնորդութեան
(1879-1885) վեցամսայ շրջանը ստույգ: Աս-
կէ՝ գործին խորագիրը: «Արծիւը իր բոյնին
մէջ»:

Այդ շրջանը Հայրիկի կեանքին ամենէն
բեղունը չէ թերեւս, բայց ապահովաբար
ամենէն նշանակալիցներէն մին է ան, ուր
մարդը իր ինքնութեանը մէջ կ'երեւի որո-
շապէս բարացուցական գիծերով: Նոր վե-
րագործած Պրիլինէն, ուր աշխարհի պատ-

րանքը շատ բան զեղչած էր իր հին երա-
զին վառքէն, Վասիլիի հեշտ կեանքէն կը
նախընտրէ ան իսկոյն հայրենիքի տաճանը-
ները. ու կ'երթայ հոն, խրատուած թերեւս՝
բայց ոչ յուսալքուած, աւելի ամուր փոր-
ձառութեամբ ևր լոյսերովը առաջնորդելու
համար ժողովուրդին, աւելի ճիշդ՝ թոյլ
չտալու համար որ անոր հոգեւոյն մէջ մոխ-
րանան իր ապագային հաւատքն ու սէրը,
որոնց մշակուածին համար ոչինչ էր խնայած
իր երիտասարդութեան օրերուն:

Հոն են ամէնքը. Զօր. Կամսարական,
Ռուսիոյ զինուորական և քաղաքական ներ-
կայացուցիչը, այժմ աւելի սթափ թերեւս՝
բայց միշտ ազգասէր, Փորթուգալեան՝ շա-
րունակ շողիլ վրայ, իր աշակերտներէն՝
Սրուանձտեանց, Հայրիկի հոգեւոյն այս ա-
նոյշ ծնունդը, Երեմիա վրդ.՝ «Հայրենա-
սիրութիւն Հայոցի», և Ս. Տէվկանց «Շա-
հէն ի Սիպրի»-ի հեղինակները, Աղափիւ-
եան, Պօռոս եպօ. Մեղիքեան, ու Պաշա-
տուրը, Աղթմարի «Կենթրալուս», ինչ-
պէս կը կոչէին զինքը թուրքերն ու քուր-
դերը, աշաղուրկ Երամեանը, իր ամբողջ
մարմինովը տեսողութիւն և հոտառութիւն
այդ կրթական գործիչը, դպրոցները, ըն-
կերութիւնները, ազատականներու և պահ-
պանողականներու գունդերը, Լիմն ու Կտու-
ցը, իրենց անապատացեալ ամառութեամբ-
քը, և Վարազը, Հայրիկի սրտին մաքուր
թովքին՝ հին յոյգերու և անշէլ յոյսերու
այդ վառարանը, ու ամբողջ ժողովուրդը
«Վասպուրականն աշխարհ»ին, որ հակառակ
մեծ սովին զալարող տաքնապնեւուն, կը
պահէ միշտ իր կենդանութիւնը:

Ամէնուն քաջամասնօթ, ամէնքն քաջ
ճանչցուած, անոնց մէջ է հիմակ նախկին
Պատրիարքը, Առաջնորդի խոնարհ տաղա-
ւին մէջ ամփոփուած, բայց իր անձին,
խօսքին և նկարագրին հմայքովը որ և է ա-
տենէ աւելի տպաւորիչ, իր ժողովական
գործառնութիւններուն, ժողովրդական շը-
փուռներուն և կառավարութեան հետ յա-
րաբերութիւններուն մէջ միշտ պատկառելի
իր ընթացքին մէջ չափաւոր, բայց իր իտէա-
լին միշտ հաւատարիմ:

Պր. Թէրզիպաշեան, այդ թուականին
դեռ նորածիլ երիտասարդ, որդի Վանայ
ամենէն նահապետական և յարգուած տու-
ներէն մէկին, զաւակ ազգասէր հօր մը,

զոր Հայրիկ իր մտերմութեամբ պատուած է միշտ իբրեւ զործակից մը, անոր միջոցաւ կամ անձամբ ամէն օր Նիրմանի կեանքէն ու զործունէութենէն ունեցած է տեղեկութիւն մը կամ տպաւորութիւն մը, զորս ան կը դասաւորէ և համադրաբար կը ներկայացնէ այս հատորին մէջ, ժամանակին հետ հանգչած, զտուած և ճշմարտութեան կշիռքը գտած տրամախոհութիւններով:

Ըսինք թէ ուսումնասիրութիւն մը չէ այս գիրքը. գրեթէ մանրագրիպական հետաքրքրեալ անտիկութեամբ առողուած պատմութեանքները յաճախ վէպի տպաւորութիւնն է որ կուտան արգարեւ ընթերցողին. բայց ասիկա հեղինակին գրելու, գուցէ և խօսելու ձեւն է միայն: Որոշ է գէժքերը և դէպքերը գիտելու իր շնորհքը, որ ուսումնասիրող միտքը կը մատնանչէ իր մէջ. առանց ասոր պիտի չկարենար նշմարել եւ երեւան հանել պատճառականութեան գիծը, որով եղելութիւնները կը շղթայաւորուին իրարու հետ. պիտի չկարենար ըմբռնել ամբողջի հոգին որ մերթ անտարբերութեան և մերթ բռնկումի երեւոյթներով կը յայտնէ ինքզինքը իր բոլոր տարօրինակութիւններովն անգամ միշտ համակերելի այդ ժողովուրդին մէջ, որուն ամենէն կարկառուն գիծը եղաւ միշտ ազատատենչութիւնը եւ ազգասիրութիւնը:

Ուշագրաւ է մանաւանդ բարբի և մտայնութեան տիպարները ներկայացնելու իր ճարտարութիւնը. նշանաւոր են այդ տեսակէտով Գեօր Բազաւուրին գէժքը, «Բշխաններուն ծեծը» զուլխին մէջ. անտանելի գիծով մը, որ ամէն օր յանդիմութենէ յանդգնութիւն կը վազէ, բայց որուն մէջ միշտ արթուն է ազգային ուղիմտութեան զգացումը. «Սովին փաշան» սովին ատեն ժողովուրդին հանդէպ գթասրտութիւնը իր աստիճանի խելաքի աստիճանին հանով կին մը, որմէ կը քաշուին ամէնքը, նոյն իսկ կառավարութիւնը. «Հայասէր Գուրգ Մուրաւա պէյ»-ը, որ իրապէս անհնգ հոգիի մը աշնուականութիւնը ունի, իր «Պօղ-շայրովը անուանի թագէտ» միջոցով, որուն սուրբի համբաւը կացութիւնները կը փրկէ ճգնաժամային վայրկեաններու մէջ. Վարազի Յուսիկ վրդ. ը, զոր Հայրիկ ճնոր նաբեկացի» էր կոչեր իր ներանձնական վերադասութեան համար. ամէնքն ալ համակրող-

ներ Նիրմանի: Հետաքրքրական են նոյնպէս Պօղոս եպս. Մելիքեանի և Ռաչատուր կաթողիկոսի պատկերները, որոնց մէջ անաւարտէն կը ներկայացուին հանրային զգացումին քիչ մը շատ դատաւիտեալած այդ եկեղեցականներուն լաւ և յոռի կողմերը:

Ընթերցողներէն շատերուն համար ապահովապէս նորութիւն մը պիտի երեւի Հայրիկի և Սրուանձտեանի մտածմանց անհամաձայնութիւնը ազգային ուղղութեան տեսակէտով, որուն համար վարդապետը ի վերջոյ կը հրաժարի Վանայ փոխանորդութենէն և կը մեկնի. բայց ի՞նչ վսեմ է երկուքին բաժանումի պահը, ուր հօրը և որդիին մէջ աւելի քան երբեք ի յայտ կուգայ օժտուած հոգիներու բարձրութիւնը: Անհունապէս սրտազրաւ է նոյնպէս «Տէր Յուսիկ» որդի» նորընծային առաջին պատարազին պատկերը, ուր զաւակին սիրտը հօրը հոգւոյն փրկութեան համար իր ցմահ ուխտովը կ'անմահանայ: Իսկ այն թափօրը, որուն ինք Հայրիկն էր զուլխին մէջ, ի վերջոյ՝ Լիմէն Վան բերելու համար իր հակառակորդը, Մելիքեան եպս. ը, իբրեւ Առաջնորդ յաջորդելու համար իրեն. . . : Նիրման» ճշմարտ փիլիսոփայի մը բարձրութեան վրայ է այդ տեսարանին մէջ. խաղաղաւէր, իմաստուն եւ շրջահայեաց գործիչ մը սքանչելի վարչապետութեամբ կ'ուզէ ան բնի ժողովուրդին թէ դեռ պէտք ունի կրթուելու անոր խարազանի դասարանին մէջ:

Կարելի էր դեռ շարունակել այս շարքը գէժքերու, տիպարներու և գրուածքներուն, որոնք աւելի կամ նուազ ուղղակի առնչութեամբ Հայրիկի հոգւոյն ծալքերը կը լուսաւորեն, մին քան զմիւսը անկի գեղեցկօրէն ի հանդէս բերելով քրիստոնէական բարձր հոգւոյ, մաքուր ազգասիրութեան, զմայլելի բարոյականի և սուրբ սիրոյ մեր մէջ անհաւատարմի մնացած այդ մարդը, Հայրիկն Հայոց:

Մեծ հայրենասէրին՝ Նիրմանի՝ իր իսկ հայրենիքին մէջ ունեցած վերջին պաշտօնավարութիւնը պատկերազարդող այս հատորը պատեւ, անմոռանալի գասիր ունի իր մէջ անոնց համար, որոնք՝ իբրեւ զապափարի մարդ և հողեւոր պաշտօնեայ՝ պարտականութիւն ունին քրիստոնէական հոգով եւ ազգային զգացումով հովուելու Աստուծոյ իրենց յանձնուած ժողովուրդ մը:

Բայց պէտք է կարգաւ այս գիրքը, ու Պր. Թէրզիպաշեանի շնորհակալ ըլլալ անոր համար: